
ד"ר יהודה שורץ

היבטים בתרבות המחלוקת של חז"ל -

עיון בח"י משניות במסכת עדויות

מבוא¹

מסכת עדויות לא נכללת בתוכנית הלימודים הרשמית של משרד החינוך², באף אחת מיחידות הלימוד במשנה. החלטה של בתי ספר ללמד משנה בכיתות ז' - ח' ממסכת עדויות, היא החלטה מעניינת שניתן ללמד עליה זכות³, שכן מסכת עדויות יכולה להיחשב כ"ש"ס קטן". יש בה נושאים מגוונים, והיא אינה מתמקדת בנושא עיקרי כשאר מסכתות שבש"ס. באמצעות לימוד המסכת ניתן להקנות לתלמידים שפע של ידיעות מתחומים שונים. עם זאת - לימוד פרקי המסכת כסדר מכביד ומורכב, מפני שבמשניות רבות יש לתת דברי רקע בתורה שבעל פה, דבר שלעיתים הינו מעבר לכוחם של תלמידים בכיתה ח'.

אנו מציעים בזאת לקט של ח"י משניות מתוך המסכת סביב עיקרון מארגון, והוא תרבות המחלוקת בבית המדרש של התנאים. אמנם לא יהיה זה לימוד רצוף של המשניות לפי סדר המסכת, אבל יהיה בכך כדי הקפת נושא שלם. מדובר על סוגיה אוטנטית בעולמם של החכמים, בו שלט הויכוח והמשא ומתן. הנושא שופך אור גם על עריכת המשנה בכלל ועל מסכת עדויות בפרט. המחלוקות בין החכמים היתרבו מאד בתקופת המשנה והן היו מרכיב מהותי בעולמם של התנאים. ההתייחסות לתרבות המחלוקת ולהתנהגותם של בעלי המחלוקת אלה עם אלה, היא התייחסות בעלת ערך, אשר יכולה ללמד לקח לשעה ולדורות. בתקופת התנאים התחזקה מאד ההכרה בזכותו ובחובתו של כל תלמיד חכם, לעמוד על דעותיו ולהיאבק עליהם.

הנושא בעל השלכות אקטואליות והוא נוגע בשאלה רגישה בעולמם של התלמידים, שאלת תרבות הויכוח ושאלת סמכות ומנגנון ההכרעה בענייני יחיד וציבור. נושא זה רלוונטי בחברת התלמידים המתבגרים, והוא עשוי להתאים גם לכיתת בנים וגם לכיתת בנות הלומדות משנה.

1 לאחרונה נוכחתי בשיעור משנה בכיתה ח' בנים בבית ספר ממלכתי דתי. הכיתה למדה משנה במסכת עדויות. הביקור בכיתה התקיים במסגרת שיעור לדוגמא, שהשתתפו בו פרחי הוראה ממכללה להכשרת בני ישיבות להוראה והמדריכים הפדגוגיים שלהם.

2 תוכנית הלימודים בתורה שבעל פה ובתלמוד, משרד החינוך, ירושלים תשס"ד.

3 הכיתה הנ"ל הספיקה מתחילת השנה ועד פורים ללמוד את המשניות בשני הפרקים הראשונים של המסכת דהיינו עשרים משניות (2 ש"ש בשבוע!). מדובר בבית ספר ממלכתי דתי באיזור ירושלים הלומד לפי תוכנית הלימודים הרגילה. בכיתה ח' לומדים 2 ש"ש משנה ועוד 6 ש"ש גמרא.

"מדינת ישראל חיה כיום בסימן המחלוקת. דומה שהמחלוקות על רקע פוליטי, דתי, חברתי ועדתי הולכות ומעמיקות אצלנו. יחד עם זאת גוברות קריאותיהם של מנהיגים לאחדות לאומית. השאלה כיצד יכולה חברה לאפשר חופש מירבי בדיבור ובמעשה – ולהישאר קהילה מלוכדת ואיתנה"⁴. כדאי לעיין במקורות חז"ל וללמוד כיצד התמודדו בתקופת התנאים עם המחלוקות הרבות בענייני הלכה, ואיך שמרו על הלכידות היהודית גם כאשר היו חילוקי דעות קיצוניים.

חלק מהמשניות שנבחרו ניתנות להבנה פשוטה לגופה של משנה וחלק מן המשניות מתייחסות לנושאים שאולי התלמידים נתקלו בהם כבר בעבר, וניתן להשלים את הרקע הנחוץ להבנתם בקלות יחסית. מבחינת היקף החומר מדובר כאמור על ח"י משניות, חומר שניתן להקיף בשליש שנה אם לומדים 2 ש"ש בשבוע. הכוונה היא להספיק משנה אחת בכל שיעור כולל דברי רקע וחזרה. המשניות בהצעה מוצגות בתבנית ספרותית על פי המתכונת של שירת המשנה⁵.

בשולי כל משנה רשמנו נקודות להדגשה, תוך ציון הנושא הכללי, מבלי להיכנס לעומקם של דברים⁶. על הלומדים להחזיק פירוש למשנה (רצוי קהתי אבל אפשר גם ברטנורא, או פירוש המשניות לרמב"ם). העיון בפירוש נחוץ להבנה בסיסית של המשנה במקומות שהתוכן לא ברור, ולצורך העשרה והרחבה. המוקד המרכזי של כל משנה מוסבר בשוליה, תוך הדגשת הנקודות הקשורות לתרבות המחלוקת, והדברים מדברים בעד עצמם. על המורה להשלים את

4 דישון דוד, תרבות המחלוקת בישראל, הוצאת שוקן, תל אביב, תשמ"ד, עמ' 7.

5 על שירת המשנה עיין ב:

דורדק אליהו, משנה סדורה, הוצאת המחבר, ירושלים, תשנ"ב, עמ' 4 בהקדמה. היידו אנדריי, מגדל הפורח באויר, הוצאת המכון הישראלי למוסיקה דתית, ירושלים, תשל"ט, במבוא.

קליין משה, "מה נאה משנה זו", עמודים - ביטאון הקיבוץ הדתי, סיוון תשמ"ב, חוברת 438, עמ' 306.

וולפיש אברהם, שיטת העריכה הספרותית במשנה על פי מסכת ראש השנה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשס"ב. שורץ יהודה, "הוראת שירת המשנה", שמעתין 100, ירושלים, תש"ן, עמ' 264 ובמיוחד בהערות השולים שם.

הנ"ל, "יהי ביתך – שירה ומטפורה במשנה והשימוש בהם בהוראתה", שמעתין 163, ירושלים תשס"ו, עמ' 102.

הנ"ל, "איזהו חכם? על השכלה וערכים במשנת שמעון בן זומא", שנתון שאנן תש"ע, עמ' 85. הנ"ל "משניות רעיוניות בסדר נשים ודרך הוראתן" – בדפוס.

6 ההערות מבוססות על פירושו של קהתי תוך הרחבת ההיבטים הנוגעים לתרבות המחלוקת.

הכנתה של כל משנה להוראה, תוך ניסוח שאלות מתאימות לתלמידים וצרוף חומרים נוספים, עד גיבוש מערך שיעור שלם.

כאמור המשניות שלהלן מודפסות בתבנית פיוטית. תבנית זאת מבליטה את התקבולות ואת הקישוטים הספרותיים שבמשנה. התבנית גם מאפשרת לעמוד על נקודות הויכוח וההדגשות של מנסחי המשנה תוך חיסכון מירבי במילים, וכתובה תמציתית וקצרה. שאלה קבועה לעיון הלומדים בכל משנה תהיה מה פשר הכתיבה המיוחדת ומדוע הודפסה המשנה בצורה זאת דווקא. בחלק מהמשניות הסברנו את פשר ההדפסה של המשנה דווקא בתבנית המוצעת. במשניות אחרות יכול הקורא להבין מעצמו את סיבת התבנית המיוחדת.

"מסכת עדויות שונה בצורתה ובסדרה משאר כל המסכתות"⁷. מסכת עדויות סודרה כנראה לפני סידור המסכתות האחרות, והיא סודרה לא לפי נושא מסוים אלא לפי שמות החכמים מוסרי ההלכות⁸. מסכת עדויות נקראת גם "בחירתא", מפני שהלכותיה מובחרות ומקובצות מכל ששת סדרי המשנה. הפתיח "העיד חכם פלוני..." מלמד שלפנינו דברים קדומים שהיו מנוסחים ניסוח נורמטיבי זה מכבר, כאשר בתקופת יבנה נאספו הדברים ונערכו כמסכת. קובץ זה נכנס למשנת רבי כקובץ מגובש, העדויות של החכמים מבליטות את המסורות השונות, בעיקר אלה מבית שמאי ומבית הלל, תוך התייחסות למצבי מחלוקת מיוחדים.

די בהערות אלה כדי להצדיק לימוד לקט משניות מתוך המסכת לפי נושא מארגן של תרבות המחלוקת.

7 שישה סדרי משנה מפורשים בידי חנוך אלבק. סדר נזיקין, מבוא למסכת עדויות, עמ' 275.

8 ועיין עוד אלבק שם, על השתלשלות עריכת המשנה בכלל ועל מקומה של עדויות בעריכה זאת בפרט.

י"ח המשניות הערוכות

פרק א

משנה ג

הלל אומר, מלא הינ מים שאובין, פוסלין את המקוה
אלא שאדם חייב לומר לשון רבו;

שמאי אומר, תשעת קבין.

וחכמים אומרים, לא כדברי זה ולא כדברי זה;

עד שבאו שני גרדיים משער האשפות שבירושלים,

והעידו משם שמעיה ואבטליון,

ששלושת לוגין מים שאובין פוסלין את המקוה,

וקיימו את דבריהם.

המשנה מתייחסת למקווה שאין בו ארבעים סאה מלאים של מי גשמים
כנדרש לכשרות למקווה, והכניסו לתוכו מים שאובים שהם פסולים למקווה.
המחלוקת היא על כמות המים השאובים שעלולים לפסול את המקווה.

לדעת הלל – שנים עשר לוג'

לדעת שמאי – שלושים וששה לוג

לדעת חכמים – שלשה לוג

אם היו במקווה ארבעים סאה מלאים של מי גשמים אפשר להוסיף מים
שאובים ללא הגבלה (ארבעים סאה הם בערך שלש מאות ושלושים ליטר –
כשליש ממטר מעוקב. למעשה מקובל כי במקווה תהיה כמות גדולה הרבה
יותר של מים אבל המשנה מדברת על שיעורי מינימום, ואכמ"ל). לפנינו שלוש
דעות בנוגע לכמות המים שעלולים לפסול את מי הגשמים שבמקווה שהם
בכמות הנמוכה מ- ארבעים סאה. לדעת חכמים שלשה לוגין דהיינו כליטר
וחצי, לדעת הלל שנים עשר לוגין דהיינו כששה ליטר, ולדעת שמאי שלושים
וששה לוגין דהיינו כשמונה עשר ליטר. יש להבהיר ששימור המים הכשרים
במקוואות בתקופת חז"ל לא היה קל. אנשים שהקפידו על טהרה, ומי שביקשו
לעלות להר הבית או כהנים שביקשו לאכול תרומה או קודשים, נזקקו למקווה
לעיתים קרובות. הויכוח שבין החכמים הוא ויכוח פרקטי על שאלה שכנראה
הייתה נפוצה. בויכוח זה בית הלל מחמירים הרבה יותר מבית שמאי. חכמים
שדבריהם נתמכים על ידי עדות הגרדיים מחמירים לאין שיעור יותר מבית
הלל. לדעתם ליטר וחצי של מים שאובים בלבד, עלולים לפסול כמות גדולה

9 הלוג הוא בערך חצי ליטר. עיין עוד בטבלאות מידות ושיעורים בהלכה כדי להכיר את
היחס בין השיעורים השונים בתקופת חז"ל, ותרגומם למידות ושיעורים המקובלים כיום.
(למשל באנציקלופדיה ויקיפדיה)

של מי גשמים, דבר שכרוך בנזק רציני. (ליטר וחצי מים שאובים עלולים לפסול מאות ליטרים של מי גשמים). המשנה מזמנת דיון על התהוות המחלוקות בין בית הלל לבית שמאי, ובמיוחד על מעמדם של שני האורגים שישבו בשער האשפות (מלאכה פשוטה ומקום שפל), וקיבלו חכמים את דבריהם. כנראה דבריהם התקבלו בגלל שהם היו סמוכים לכניסה להר הבית, מקום שאנשים נדרשו להיכנס אליו בטהרה, והאורגים נחשפו לדיונים ולעדויות על כשרות המקוואות. העיון במפרשי משנה זאת מוסיף נופך מיוחד בנוגע לביטוי "אלא שאדם חייב לומר בלשון רבו", ולהזכרת שמם של שמעיה ואבטליון, ולביטוי "קיימו חכמים את דבריהם" (של הגרדיים). התלמידים נחשפים לדרך פסיקת ההלכה, להירארכיה ההלכתית, ולצניעות ולענווה הנחוצים בקבלת סמכות חכמים. העתקת המשנה בצורה מעוצבת, מבליטה את שלוש הדעות במשנה בצד ימין, ואת הערות ההסבר בצד שמאל.

העיצוב מבליט את החריזה שבמשנה ואת הפזמון החוזר:

"מים שאובין פוסלין את המקווה".

יש מקום להתייחס ליסודות הפיזיים שבמשנה, וזאת כהתייחסות של קבע בכל המשניות שלהלן. התלמידים יתבקשו להסביר את צורת ההדפסה המיוחדת, ואת התבנית המחכימה בכל משנה לגופה.

משנה ד

ולמה מזכירין דברי שמאי והלל לבטלן: ללמד לדורות הבאין, שלא יהא אדם עומד על דברו שהרי אבות העולם לא עמדו על דבריהם.

משנה ה

ולמה מזכירין דברי היחיד בין המרובים, הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובין: שאם יראה בית דין את דברי היחיד, ויסמוך עליו, שאין בית דין יכול לבטל את דברי בית דין חברו, עד שיהא גדול ממנו בחכמה ובמניין. היה גדול ממנו בחכמה, אבל לא במניין, במניין, אבל לא בחכמה אינו יכול לבטל את דברו: עד שיהא גדול ממנו בחכמה, ובמניין.

משנה ו

אמר רבי יהודה, אם כן למה מזכירין דברי היחיד בין המרובין לבטלן: שאם יאמר אדם כך אני מקובל, יאמר לו כדברי איש פלוני שמעת.

המשניות שלפנינו הן המשך למשנה ג' אשר בה פגשנו מחלוקת בין הלל לבין שמאי, והוכרעה ההלכה לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא כעדות הגרדיים. המשנה מבררת למה מזכירים את המחלוקת במשנה ולא מסתפקים בפסק ההלכה בלבד. העתקת שלוש המשניות בצורה מעוצבת מבליטה את העובדה שלפנינו אותה השאלה ועליה שלוש תשובות שונות. המשניות מתייחסות לא לעצם קיומה של המחלוקת, אלא לשאלה מדוע בעריכת המשנה תיעדו את המחלוקות ולא הסתפקו בהזכרת ההלכה המוסכמת והסופית¹⁰. ראוי לעיין במפרשים ולעמוד על האפשרות שיש הבדל בין השאלות ולמעשה לפנינו יותר משאלה אחת. כאן נתמקד בהצעה שמדובר על שלוש תשובות לאותה השאלה.

התשובה הראשונה היא תשובה מוסרית "שלא יהא אדם עומד על דבריו".
התשובה השנייה היא תשובה משפטית "שאם יראה בית דין את דברי היחיד ויסמוך עליו".

התשובה השלישית היא תשובה פסיכולוגית שבאה לעודד את האדם שמחזיק במסורת אבות שאיננה על פי ההלכה הנורמטיבית. "יאמר לו כדברי איש פלוני שמעת". כדי שיקבל בנחת את הדברים, יחזור למסורת הנורמטיבית ולא יחזיק במחלוקת.

התשובות מלמדות על החשיבות של תיעוד המחלוקות. המשנה מבקשת לכלול בתוכה מסורות שונות גם אם לא נפסקו להלכה¹¹. הדיון סביב משניות אלה יכול לחזק אצל התלמידים את ההכרה בחשיבות הצניעות במצבי מחלוקת, את הצורך בנכונות לקבל דעות אחרות, ואת הערך של האמפתיה גם כלפי מי שנוהג אחרת מהמקובל.

משנה יב

אלו דברים שחזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי:
 האישה שבאה ממדינת הים ואמרה מת בעלי, תינשא;
 מת בעלי, תתייבם.
 ובית הלל אומרים, לא שמענו אלא בבאה מן הקציר בלבד.
 אמרו להן בית שמאי, אחת הבאה מן הקציר,

10 שאלה זאת נוגעת לספק מה הייתה מגמתו של ר' יהודה הנשיא בכתיבת המשנה: האם אוסף מקורות, או קודקס הלכתי או ספר להוראה ולימוד. עיין על כך בהרחבה ב: שורץ יהודה, "יהי ביתך" – שירה ומטפורה במשנה, שמעתין 163, אדר תשס"ו, עמ' 102, ובתגובה של הרב שמעון לוי על המאמר שם בעמ' 177.
 11 אולי יש בכך ראייה לדעה שכוונת רבי בכתיבת המשנה הייתה לא לפסוק הלכה, אלא להציע מדריך להוראה. עיין לעיל הערת שולים מס' 12.

ואחת הבאה מן הזיתים,
ואחת הבאה ממדינת הים;

לא דברו בקציר, אלא בהווה.

חזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי.

לפנינו משנה ארוכה ששנויה גם במסכת יבמות. המשנה פותחת בקביעה "אלו דברים שחזרו בית הלל להורות כבית שמאי". ראוי לעיין בפירוש הרמב"ם על פסקה זו שכתב: "כדי להודיעך אהבתם האמת והגברת הצדק והאמונה". בדרך כלל נפסקה הלכה כבית הלל, אבל היו מקרים בהם בית הלל חזרו בהם והסכימו לדעת בית שמאי. לפנינו הזדמנות לעסוק בשאלה של תרבות המחלוקת, והאפשרות שצד אחד משכנע את הצד השני, והצד השני מקבל את הדבר ומשנה את דעתו. תרבות זאת חשובה הן מן המעלה המוסרית והן מן הנימוק המשפטי. ובאשר לגופה של המשנה כדאי לעיין במקבילה במסכת יבמות פרק טו' משנה א' – ב'. שתי המשניות ביבמות מחוברות ועוסקות במצבי חרום במשפחה ובחברה. מסופר שם על זוג שהלך למדינת הים מסיבה כל שהיא, או בגלל מצבם האישי או בגלל מצבי חרום בסביבה. האשה חוזרת ומספרת שמת בעלה. המשנה קובעת שהיא נאמנת במצב של שלום אבל במצב של מלחמה או קטטה היא לא נאמנת, שמא היא בכוונה רוצה להתנתק מבעלה בכוונה ולגרום לכך שהיא תהיה אסורה עליו אם היא תתחתן עם מישהו אחר. ר' יהודה מבקש לסמוך על הנסיבות, דהיינו על בגדיה הקרועים ועל קול בכייה ולא סתם על עדותה. חכמים לא קיבלו עמדה זאת מפני החשש לאחיזת עיניים ו"הצגה" של האשה ("פיקחת תינשא – שוטה לא תינשא". כלומר אשה ממולחת שיוזעת לעשות הצגה תוכל להינשא ואשה תמימה וישרה לא תוכל להינשא?). במשנתנו כאן במסכת עדויות דיון מעניין על שאלת היחס בין המקרה שבו נפסקה ההלכה לבין ההכללה שניתן להסיק מן המקרה. לדעת בית הלל רק במקרה מאד מסוים יכולה האשה להיות נאמנת על כך שמת בעלה ("בבאה מן הקציר"). אבל בדרך כלל אשה לא תהיה נאמנת כי צריכה להיות עדות מוצקה ואובייקטיבית על כך שהאיש מת. לעומת זאת בית שמאי סבורים שאכן הדין נפסק במקרה מסוים של אשה שבאה מן הקציר ואמרה שמת בעלה, אבל מקרה זה הוא בית אב לכל המקרים שבהם אשה באה עם סיפור דומה. ואכן חזרו בית הלל וקיבלו את עמדת בית שמאי ולא עמדו על דעתם, שהרי העיקרון המנחה הוא להקל על האשה ולא לגרום לסיבוכים מיותרים בבואה להינשא מחדש. הרי האשה מודעת שהאמת יכולה להתגלות ואז היא ואולי גם ילדיה, יפגעו קשות אם היא תשקר בענייני עריות.

משנה יג

מי שחצייו עבד וחצייו בן חורין
כדברי בית הלל.
בית שמאי אומרין,
תיקנתם את רבו, ואת עצמו לא תיקנתם:
לישא שפחה אינו יכול, בת חורין אינו יכול;
ייבטל--והלוא לא נברא העולם אלא לפרייה
ורבייה, שנאמר "לא תוהו בראה, לשבת
יצרה" (ישעיהו מה, יח).
אלא מפני תיקון העולם, כופין את רבו,
ועושה אותו בן חורין, וכותב שטר על חצי דמיו.
חזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי.

משנתנו ממשיכה בדברים שחזרו בית הלל להורות כבית שמאי. לפנינו משא ומתן הלכתי, הנוגע לשאלה של תקנת האדם שיוכל לחיות חיים נורמליים ויזכה למלא את הציווי היסודי של "פרו ורבו". בית שמאי מביאים נימוקים המשכנעים את בית הלל "מפני תיקון העולם". מושג זה רווח בהלכה ועניינו הצורך להעמיד תנאי חיים ומערכת משפטית, שתאפשר קיום אנושי הגון הולם וסביר.

עיצובה של המשנה מאפשר להאזין לצלילי הדיון הבית מדרשי, ולויכוח שבין נציגי בית הלל לנציגי בית שמאי. התלמידים מוזמנים להיות שותפים לדיון הזה ולהוסיף נימוקים לטובת כל צד. תורף העניין הוא שבית הלל חוזרים בהם כי הפתרון של בית שמאי מקיף יותר ועונה על תקנת כל הנוגעים בדבר. פסיקת הלכה לא יכולה להתחשב רק בצד אחד או בהיבט אחד של המקרה. יש להשתדל לקחת בחשבון את כל ההיבטים.

פרק ב

משנה ג

אף הוא העיד על כפר קטן שהיה בצד ירושלים, והיה בו זקן אחד,
והיה מלווה לכל בני הכפר,
וכותב בכתב ידו ואחרים חותמין;
ובא מעשה לפני חכמים, והתירו.
משנתנו היא המשך עדותו של ר' חנינא סגן הכהנים. מדובר על עדות של חכם קדום שחי עוד בתקופת הבית. מדובר על תיאור פסטורלי: בכפר קטן ליד ירושלים חי זקן אמיד, שמסייע לבני הכפר בהלוואות, תוך אמון באנשים ותוך ביטחון שיקבל את כספו בחזרה. הוא גם יודע לכתוב שטרות, וחוסך ללווים לחפש מי שיכתוב את שטר החוב ולשלם על כך. די שיש עדים שחותמים על

קיומה של ההלוואה ועל שטר החוב. ר' חנינא סגן הכהנים מעיד כי "בא מעשה לפני חכמים והתירו". פסיקתם של חכמים היא בניגוד לדעה שאין לסמוך על המלווה בכתיבת השטר, שמא הוא נוגע בדבר ויכתוב דברים לא ראויים. חכמים התירו כי הם סומכים על העדים שיבדקו את השטר ויחתמו רק אם השטר משקף את המצב לאשורו, והוא כתוב על-פי הכללים. הדברים נכונים גם לכתיבת הגט על ידי האישה וכתיבת השובר על ידי האיש. יש מקום להתייחס בקצרה לדיני שטרות ולמשתמע מהמחלוקת לגבי כתיבת השטר על ידי הנוגעים בדבר. האם אפשר לסמוך עליהם, או יש להחמיר ולדרוש שכתובת השטר תבצע על ידי גורם ניטרלי.

במשנתנו תיעוד של שלוש תקופות:

תקופה קדומה שבה חי הזקן בכפר שליד ירושלים. תקופה שנייה היא עדותו של ר' חנינא סגן הכהנים. תקופה שלישית היא מסקנת בית המדרש התנאי מעדותו של ר' חנינא ("לפי דרכך אתה למד").

עיצובה של משנה זאת מבליט את הסיפור מצד ימין, ואת העיקרון ההלכתי מצד שמאל – שאין קיום השטר אלא בחותמיו. המשנה מזמנת עיסוק בכוחה של מסורת ובכוחה של עדות על תקדים משפטי חיובי, שראוי לפרסום. התלמידים נחשפים להשתלשלות ההלכה ולניסוח העקרונות אריח על גבי לבינה.

משנה ט' ומשנה י'

שתי משניות אלו הן מסורות בשם רבי עקיבא (בהמשך למסורות שנוזרו בשמו במשניות הקודמות). המשניות עוסקות בדברי אגדה בשם רבי עקיבא והן אינן מטפלות בענייני מחלוקות ופסיקת הלכה. בכל זאת בחרנו להביא אותם כאן בפני התלמידים כי יש בהן יסודות חינוכיים חשובים.

שתי המשניות מעוצבות בצורה המבליטה את המרכיבים הפיוטיים. כדאי לעמוד על ההדרגתיות שבמשנה ט' ועל הפזמון החוזר שבמשנה י'. במשנה ט' מונה ר' עקיבא דברים שהאב מזכה לבן. דברים אלה מזמנים דיון על זיקת הבן לאב, על החובה של הבן בהכרת תודה, הן על התורשה והן על הירושה. במחצית השנייה של המשנה ו"במספר דורות לפניו", חידה פרשנית קשה לפיצוח. יש בקטע זה אתגר לתלמידים מתקדמים.

במשנה י' מונה ר' עקיבא חמישה דברים של שנים-עשר חודש. יש מקום לברר עם התלמידים למה חשוב היה לר' עקיבא לסדר את הרשימה הזאת, וכיצד הניסוח של המשנה עוזר לנו לזכור אותה. יש מקום לציין את כוחו של ר' עקיבא שהוא "אבי המשנה" בשירת המשנה¹². יש מקום לברר עם התלמידים

12 עיין ב: יהודה שוורץ, "סייג לחכמה – על חכמת השירה של ר' עקיבא במסכת אבות", שנתון מכללת שאנן, המכללה האקדמית לחינוך, כרך יד' אדר תשס"ט, עמ' 129

את המקור לכל אחד מהפרטים שנמשך שנים-עשר חודש. כדאי להדגיש את הפזמון "משפט-שנים עשר חודש", דהיינו משפטו של ריבוננו של עולם הוא משפט במימדים של נצח, משפט שנמשך שנה שלימה, נמשך מעגל שלם. דבריו של ר' יוחנן בן נורי מחייבים התייחסות, שהרי הוא לומד את דעתו מאותו פסוק שממנו לומד גם ר' עקיבא את דעתו.

משנה י

שלושה דברים רבן גמליאל מחמיר, כדברי בית שמאי:

.....

ואין אופין את פיתן גריצות אלא רקיקין.

אמר רבן גמליאל, מימיהם של בית אבא, לא היו אופין פיתן גריצות אלא רקיקין. אמרו לו, מה נעשה להן לבית אביך,

שהיו מחמירין על עצמן, ומקילין על כל ישראל

להיות אופין את פיתן גריצות וחורי.

משנה יא

אף הוא אמר שלושה דברים להקל: מכבדין בין המיטות, ומניחין את המוגמר ביום טוב, ועושיין גדי מקולס בלילי פסחים. וחכמים אוסרין.

שתי משניות אלו מתייחסות לפסיקת ההלכה של רבן גמליאל (שהיה מצאצא הלל הזקן). משנה י' מתייחסת לשלושה דברים שבהם החמיר רבן גמליאל כבית שמאי ולא הקל כבית הלל. משנה יא' מתייחסת לשלושה דברים שבהם הקל ר' גמליאל בניגוד לדעת חכמים. התופעה הזאת שחכם השייך למסורת בית הלל פוסק כדעת בית שמאי, היא תופעה מעניינת וראויה לדיון עם התלמידים. אדם השייך לאסכולה מסוימת נוקט עמדה עצמאית, ומזדהה בדברים מסוימים עם אסכולה אחרת, או אדם שמחפש להקל בהלכות מסוימות בניגוד לדעת רוב החכמים, כדי להדר ולשוות אופי חגיגי יותר ליום טוב ולהחמיר בכך. במשנה י' מתנהל ויכוח בין ר' גמליאל לחכמים. מעניין להאזין לויכוח זה וללמוד ממנו עקרונות של כיבוד המסורת, ושל חומרות שמשפחות מסוימות קיבלו על עצמן, אבל לא חייבו בכך את כלל הציבור. לפנינו מחלוקת בית שמאי ובית הלל בנוגע לאפיית ככרות עבים של חלות ביום טוב. בית הלל התירו ובית שמאי אסרו

מפני הטרחה המרובה הכרוכה בכך. משפחת רבן גמליאל נהגה לעצמה כבית שמאי, אבל לכלל הציבור היא הורתה הלכה כבית הלל. רבן גמליאל מבקש לפסוק לכולם כמו בית שמאי ולא קיבלו חכמים את דבריו. כדאי לחשוף את התלמידים למבנה המיוחד של המשנה, ולניהול המשא והמתן בבית המדרש התנאי, כפי שהוא מתבטא בעיצובה של המשנה. הדיון בגופן של ההלכות יכול להיות בעזרת הפרשנים, אבל יש חשיבות מיוחדת לדיאלוג המתנהל בין רבן גמליאל לבין החכמים. במשנה יא' עובר רבן גמליאל לצד המקל בניגוד לדעת חכמים. רבן גמליאל מאפשר לטאטא את הבית ביום טוב, להניח בשמים על גחלים כדי להפיץ ריח טוב ביום טוב, ולהכין גדי צלוי בליל הפסח זכר לקרבן הפסח. בכל אלה אוסרים חכמים והלכה כמותם. רבן גמליאל פוסק בנושאים שונים לגופם של דברים, והוא לא מחמיר בצורה גורפת וגם לא מקל בצורה גורפת. יש מקום לדיון עם התלמידים על הנימוקים לדעות החולקות וזאת באמצעות הפרשנים.

פרק ד משנה א

אלו דברים מקולי בית שמאי, ומחומרי בית הלל:
ביצה שנולדה ביום טוב
בית שמאי אומרין, תיאכל; ובית הלל אומרין, לא תיאכל.
בית שמאי אומרין, שאור כזית, וחמץ ככותבת; ובית הלל אומרין, זה וזה כזית.

ברוב ההלכות שנחלקו בהם בית שמאי ובית הלל, בית שמאי מחמירים ובית הלל מקלים. הפרק שלפנינו מונה עשרים ושלוש הלכות שהן "מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל". הדבר מלמדנו שאף שיש לאסכולות השונות עקרונות מנחים, יש יוצאים מן הכלל והדיון הוא לגופו של עניין בכל מקרה. במשנתנו שתי דוגמאות ראשונות להלכות שיבואו בהמשך הפרק. יש מקום לתת לתלמידים את הרקע הנחוץ לדיון מוקצה ביום טוב ולדין איסור חמץ בפסח. גם אם לא יעמיקו התלמידים בפרטי ההלכות שבמשנתנו, די אם הם יתרשמו מעצם העובדה שיש דברים שבהם בית הלל מחמירים בהשוואה לבית שמאי.

התבנית של המשנה מדברת בעד עצמה והיא מבליטה את הויכוח שמתקיים בין בית הלל לבין בית שמאי.

משנה יא

מי שנדר נזירות מרובה, והשלים את נזירותו, ואחר כך בא לארץ
בית שמאי אומרין, נזיר שלושים יום; ובית הלל אומרין, נזיר כתחילה.

משנתנו היא דוגמא נוספת לקולי ב"ש וחומרי ב"ה. היא מאפשרת לחשוף את
התלמידים לנושא הנזירות בארץ ובחוץ לארץ.
הנזירות לא מתממשת כהלכיתה בחז"ל בגלל שנגזרה טומאה על ארץ עמים,
וממילא הנזיר בחז"ל נטמא מעצם ישיבתו בארץ העמים. לדעת בית שמאי
נזיר כזה
שבא מחז"ל לא"י יהיה נזיר רק שלושים יום, כי כל הנזירות הזאת היא רק
מדרבנן, ודי בנזירות סמלית של שלושים יום. לדעת בית הלל נזירות של ממש
נחשבת רק בארץ ישראל, ולכן יש להתחיל את כל הנזירות מההתחלה בארץ
ישראל.

פרק ה

משנה ג

רבי שמעון אומר, שלושה דברים מקולי בית שמאי, ומחומרי בית הלל:
קוהלת אינה מטמאה את הידיים,
כדברי בית שמאי; ובית הלל אומרין, מטמאה את הידיים.

במשנתנו מוסיף ר' ישמעאל דוגמאות ל"קולי בית שמאי וחומרי בית הלל".
נתייחס במשנה זאת רק לדוגמא הראשונה. המדובר על שאלה חשובה
הנוגעת למעמד כתבי הקודש בכלל ולמעמדם של ספרי קוהלת ושיר השירים
בפרט. ראוי לחשוף את התלמידים למחלוקות שליוו את חיתומו של התנ"ך,
ולמעמדם של ספרים מסוימים. ראוי להבהיר את הסיבה ההלכתית לכך שגזרו
על כתבי הקודש שיטמאו את הידיים.
במשנתנו בית שמאי סבורים שקוהלת לא מטמא את הידיים כי הוא לא
חלק מכתבי הקודש. בית הלל סבורים שקוהלת הוא אחד מ-כד' ספרי התנ"ך
והוא מטמא את הידיים. המשנה מכנה את דעת ב"ה כדעה מחמירה. יש לדון
עם התלמידים על המושגים להקל או להחמיר בהקשר זה. בית הלל מחמירים
בכבודו של ספר קוהלת ובית שמאי מקילים בכבודו כלומר לא רואים בו ספר
מן התנ"ך.

משנה ו

עקביה בן מהללאל העיד ארבעה דברים.
אמרו לו, עקביה, חזור בך בארבעה דברים שהיית אומר,
ונעשך אב בית דין לישראל.
אמר להם, מוטב לי להיקרות שוטה כל ימי, ולא להיעשות שעה אחת
רשע לפני המקום שלא יאמרו, בשביל שררה, חזר בו.
.....
ונידוהו; ומת בנידויו, וסקלו בית דין את ארונו.
אמר רבי יהודה, חס ושלום שעקביא נתנדה,
שאיין עזרה ננעלת על אדם בישראל בחכמה וביראת
חטא, כעקביא בן מהללאל;
ואת מי נידו את אלעזר בן חנוך, שפיקפק בטהרת הידיים.
וכשמת, שלחו בית דין והניחו אבן על ארונו
ללמד שכל המנודה, ומת בנידויו בית דין סוקלין את ארונו.

משנה ז

בשעת מיתתו
אמר לבנו, אמר לו, אמר לו,
המרובין; בני, חזור בך בארבעה דברים שהייתי אומר.
אתה, למה לא חזרת בך.
אני שמעתי מפי המרובין, והם שמעו מפי
המרובין;
אני עמדתי בשמועתי, והן עמדו בשמועתי.
אבל אתה שמעת מפי היחיד, ומפי המרובין;
מוטב להניח דברי היחיד, ולאחוז בדברי המרובין.
אמר לו, אבא, פקד עליי לחבריך.
אמר לו, איני מפקד.
אמר לו, שמא עוולה מצאת בי.
אמר לו, לאו; מעשיך יקרבוך, ומעשיך ירחקוך.

משנת עקביא בן מהללאל מיוחדת במינה בנוגע לתרבות המחלוקת
שבמשנה.

משנה ו' מתארת מצב שבו אדם עומד על עקרונותיו, וחכמים מנסים לשדל
אותו לשנות את דעתו באמצעות פיתוי חריג. הדיאלוג שבין עקביא לבין
חכמים ראוי שיהפוך פינה ויתד לחינוך להקפדה על עקרונות, ולשמירה על

טוהר המידות. התלמידים יכולים בקלות לזהות את הרלוונטיות של הדיון לחיים שלנו היום. אין צורך להיכנס בהוראת משנה ו', לפרטים של ארבעת הדברים שבהם נחלקו חכמים על עקביא. אפשר רק לומר שמדובר בהלכות שגרתיות שהן לא מאושיות האמונה. תלמידים מתקדמים יכולים לחשוף את יסוד המחלוקת בכל אחד מארבעת הדברים בעזרת הפרשנים.

משנה ז' מציגה דיאלוג מדהים בין אב לבן, בשעת האמת. דיאלוג זה אף הוא ראוי להפנמה אצל התלמידים תחת הכותרת "מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך".

הדפסת המשנה בצורה המעוצבת מבליטה את הדיאלוג המרגש שבין עקביא לבנו. בחלקה הראשון של המשנה קובע עקביא כלל פסיקה עקרוני: "מוטב להניח דברי היחיד ולאחוז בדברי המרובין", ואפילו אם היחיד הוא אדם קרוב ונאמן עליך ביותר. בחלק השני של המשנה שולל עקביא מבנו את זכויות היתר בגין הייחוס שלו, ושולח אותו להשיג את מעמדו בעולם החכמים בכוחות עצמו.

פרק ז

משנה ז

.....

והן העידו שמעברין את השנה בכל אדר, שהיו אומרין עד הפורים;
והן העידו שמעברין את השנה על תנאי.

מעשה ברבן גמליאל שהלך ליטול רשות מאגמון שבסוריה,
ושהה לבוא, ועיברו את השנה על תנאי, כשירצה רבן גמליאל;
וכשבא אמר להם, רוצה אני, ונמצאת השנה מעוברת.

משנתנו משקפת עדות של ר' יהושע ור' פייס בנושא השנוי במחלוקת בנוגע לעיבור השנה והוספת חודש אדר שני (לא נתייחס במסגרת זאת לחלק הראשון של המשנה העוסק בדיני טומאה וטהרה נקרא רק מהמשפט "הם העידו שמעברין את השנה"), החכמים הנ"ל מעידים על הנוהג הראוי בנוגע לתוספת אדר שני. לשאלה זאת השלכות רציניות בנוגע לקביעת מועד חג הפסח ובהמשך גם לקביעת חגי תשרי. השאלה היא האם ההחלטה על הוספת חודש צריכה להתקבל עד אמצע אדר, או שהיא יכולה להתקבל עד סוף חודש אדר. יש מקום לדון עם התלמידים בצדדי המחלוקת, ולהבליט את הצורך לקבל הכרעות הלכתיות בהקדם האפשרי לטובת הציבור. גם הצורך בהסכמת הנשיא לעיבור החודש והוספת אדר שני על תנאי, הוא דבר מעניין שקשור לסמכות החכמים ולאומץ ליבם לקחת סיכון מסוים לטובת הציבור.

פרק ח

משנה ז

אמר רבי יהושוע,
מקובל אני מרבן יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו, הלכה למשה מסיני,
שאינן אליהו בא לטמא ולטהר,
לרחק ולקרב,
אלא לרחק את המקורבין בזרוע,
ולקרב את המרוחקין בזרוע.
משפחת בית צריפה הייתה בעבר הירדן, וריחקה בן ציון בזרוע;
ועוד אחרת הייתה שם, וקירבה בן ציון בזרוע.
כגון אלו אליהו בא לטמא ולטהר, לרחק ולקרב.
רבי יהודה אומר, לקרב, אבל לא לרחק.
רבי שמעון אומר, להשוות את המחלקות.
וחכמים אומרים, לא לרחק ולא לקרב, אלא לעשות שלום בעולם
שנאמר "הנה אנוכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא. והשיב
לב אבות על בנים" (מלאכי ג, כג-כד).

משנתנו החותמת את המסכת מעניינת בכל חלקיה.
לענייננו כדאי להעמיק במשפט: "ר' שמעון אומר להשוות את המחלוקת".
אין תעודתו של אליהו הנביא, אלא לפשר ולקרב את דברי החכמים החולקים
אלו לאלו.

עד בא יום ה' הגדול שבו יבוא אליהו הנביא, יפה המחלוקת לעולם החכמים.
אולם יום יבוא ותיושב המחלוקת, והחכמים יסכימו לדעה אחת ולהלכה אחת.
משנה זאת החותמת את מסכת עדויות מזמנת דיון מעניין בנוגע לציפיה לבואו
של אליהו הנביא. מה יקרה באותם ימים, והאם וכיצד ישתנו סדרי העולם.

חתימה

הלקט שהצענו במאמר זה יכול לשמש כחלק מיחידת לימוד במשנה. הוא
יכול גם לשמש כחומר משלים לעיסוק במבוא לתורה שבעל פה בפרק הנוגע
למחלוקות והכרעת ההלכה. הוא יכול גם לשמש בסיס לשיעורי חינוך ואהבת
תורה, תוך שימת דגש על הנושאים שהתלמידים יבקשו להרחיב בהם.
ראוי להפוך את לקט המשניות לחוברת לימוד שתכלול חומרי העשרה
ועבודה עצמית ושאלות מנחות. יש גם מקום להערות שוליים שינחו את המורה
למקורות ולמאמרים העוסקים בסוגיות שציינו בכל משנה ומשנה.
ועוד חזון למועד.